

A photograph of a mossy stone grave marker in a forest. The marker is made of stacked stones and has a plaque with a Finnish inscription. The background is a dense forest of evergreen trees.

HUNGERÅREN

1866-1868

i dåtida dagstidningar

Hans Björknäs
Historieförlaget i Finland

HUNGERÅREN
1866–1868
i dåtida dagstidningar

sammanställd av
Hans Björknäs
Historieförlaget i Finland

Kustantaja: BoD - Books on Demand, Helsinki, Suomi
Valmistaja: BoD - Books on Demand, Norderstedt, Saksa
Redigerad av Hans Björknäs,

Historieförlaget i Finland

Layout: Marjatta Björknäs

ISBN 978-952-80-6760-3

Pärmbild: Monument ovanom en massgrav rest till minne av 281
döda av svält och sjukdomar vid byggandet av Taipale kanal i
Warkus. Monumentet färdigställdes år 1936 av Otto Tuure och hans
son Ilmari.

FINLANDS BARN

I lycklige, som hafven bröd
Och bon i egna hem,
Och finnen nåd uti all nöd.
Och uti alla sorger stöd,
Som lindra, läka dem.

O hören här från nödens nejd,
Från menskor utan tröst,
Från hem, der hungern utan hejd
Mot bröder står i dödlig fejd,
En stilla qvidans röst.

Sen der ett barn i fridfull blund.
Hvem stör den lillas dröm?
Månn' solens sken i morgonstund,
Månn' modrens varma kyss på
 mund
i morgonhelsning öm?

O nej, den bleka gäst det är.
Som tänder hungerns brand.
Som lian på sin axel bär
Och lifvets sköra trådar lär
Med qvalens skarpa tand

Han närmar sig det barn, som var
i drömmen nyss så säll.
"O moder, moder, säg mig, har
En enda smula bröd du qvar
Från våra frusna fält?"

"Gråt ej mitt arma barn. Se här
Ännu en bit jag har;
När nästa morgon kommen är
Och bröd igen mitt barn begär,
Då har jag intet kvar."

"Nåväl, min moder, hälften tag
Af hvad du gifvit mig;

Jag ätit bröd hvarenda dag.
Och i min sorg och nöd har jag,
Min mor, förgätit dig."

"O nej, mitt barn, ditt bröd ej mer
Din arma moder gif.
När jag din hunger stillad ser.
Min glädjes gråt jag sväljer ner.
Och lefver af ditt lif."

Och barnet åt; med stelnad blick
Såg modersögat bort.
Nu himlens sista hjälp förgick,
Och ingen hugnad hjertat fick.
Ty nu var ögat torrt.

Och morgon kom, och natten vek,
Och solen sken så klar;
Men modren låg så kall, så blek
Och hade mer för barnets smek
Ej blick, ej ljud till svar.

Då dallrade mot himmelen
Ett smärtans klagoljud;
"Allsmäklige, du barnens vän,
tag allt, men väck till lif igen
Min moder, milde Gud!"

"O hör mig uti himlen der
Och se min sorg och nöd.
Väck upp min moder! – nej – o är
Du Gud, som förr haft barnen kär,
Nu i din himmel död?"

O du, som lefver godt och gladt
Och hafver hem och bröd,
Hör ropet der i nödens natt
Från Finlands barn, och visa att
Ej himlens Gud är död.

Hufvudstadsbladet, 19 mars, 1868

R. W. K. M. 1861

Innehåll:

Finlands barn, en dikt	5
Förord	9
Hungeråren 1866 - 1868	11
Tyfus under hungeråren 1866-68	29
Kritik mot de styrande	39
Om tiggare	52
Böndagen den 8 december 1867	57
Människoöden under hungeråren	61
Några svårt drabbade samhällen	73
Tidningspressen under hungeråren	136
Hungeråren i dåtida dagstidningar	151
Statistik rörande hungeråren	445
”Bonden Paavo”	457
Mynt, mått och vikt	461
Källmaterial	462
Ortnamnsregister	465

Föregående sidor:

Tiggarfamilj vid landsvägen, en målning av Robert Wilhelm Ekman från år 1860.

Förord

Min far föddes i Pörtom år 1914. Farfar föddes 1889 och hans far, dvs min farfars far, föddes likaså i Pörtom, år 1850. Han var alltså 16 år gammal då landet drabbades av sin värsta hungerkatastrof under de senaste 300 åren i vårt land.

Hungerkatastrofen 1866–68 inträffade alltså för några generationer bakåt, för litet över 150 år sedan. Det är inte så länge sedan. Detta var den sista hungerkatastrofen i ett demokratiskt land under fredstid i Europa. Det kan vara intressant att veta vad våra förfäder hade att genomlida under dessa år, och att veta hur det dåvarande samhället hanterade denna katastrof. Kanske vi kan lära oss någonting av detta? Även om vi i vårt land knappast kommer att uppleva någon hungersnöd under vår livstid så är hungerkatastrofer inte något ovanligt i vår värld.

Missväxt och hungersnöd var en regelbunden gäst i vårt land. De två betydande konstnärliga minnesmärkena över Finlands återkommande nödår är konstverket ”Tiggarfamilj vid landsvägen”, en målning av R.W. Ekman 1860 (sidorna 6–7 i denna bok), och J.L. Runebergs välkända dikt ”Bonden Paavo” (ofta används namnet ”Högt bland Saarijärvis moar”) skriven redan 1930 (sidorna 459–461 i denna bok). Båda dessa skapades alltså redan före de svåra hungeråren.

Det var inte bara missväxt som orsakade hungerkatastrofen. En kraftig befolkningsökning, i vissa landskap en fördubbling, utan att odlingsarealen ökat i samma takt, var en viktig bidragande orsak. Rikligt alkoholbruk, som inverkade på arbetsförmågan, och gjorde att en stor del av skörden gick till brännande av starka drycker. En alltför stor skuldsättning, så stor att många inte mera kunde få nya lån då hungersnöden inträffade. Många många hemman gick under klubban - och sedan fanns det ingen som odlade den marken. Och sist men inte minst, samhället var outvecklat och alls inte kapabelt att hantera en katastrof som denna.

Detta är en populärhistorisk framställning trots ambitionen att

denna skall uppfylla vetenskapliga krav. Löpande noter till källorna finns inte angivna, men i slutet av boken finns ett omfattande källmaterial.

Förutom texter om hungeråren innehåller denna bok en stor mängd citat från dåtida dagstidningar. Det svenska språket har förändrats, men inte mycket, och den svenska som finns i dessa dagstidningar är en aning gammaldags, men högtidligt, med många talande gamla uttryck, och för all del - en vacker svenska.

En historiker ser på och beskriver något som skett för en lång tid sedan. Citaten från dagstidningarna ger en annan bild av det som skedde, eftersom de texterna är skrivna just då hungerkatastrofen pågick.

Oskar Wilde lär ha sagt: ”Det enda vi lär av historien är att den upprepar sig.”. Georg Santanyana, en amerikansk filosof, yttrade för över 100 år sedan: ”Den som inte kan minnas sin historia är dömd att upprepa den”. Det är viktigt att vi minns också de tragiska händelserna i vår historia och varför dessa hände. Om vi förstår detta har vi större möjligheter att undvika att liknande skeenden någonsin upprepas.

Det finns många som jag vill tacka för att denna bok blivit till. I all synnerhet min fru Marjatta som hjälpt till med allt. Den institution som jag står i särdeles stor tacksamhetsskuld är Nationalbiblioteket, som digitaliserat i stort sett allt som tryckts i detta land sedan 1700-talet. En kulturgärning som överträffar nästan allt annat!

Det finns omkring 80 minnesmärken över hungeråren 1866-1868 i vårt land. Många av dessa minnesmärken finns avbildade i denna bok. Men det finns många - också svårt drabbade - socknar utan något minnesmärke alls. Så, låt oss anse att denna bok är ett minnesmärke över alla svältens offer i våra nejder.

Vasa i oktober 2022

Hans Björknäs

Hungeråren 1866 - 1868

Missväxt – ett regelbundet fenomen

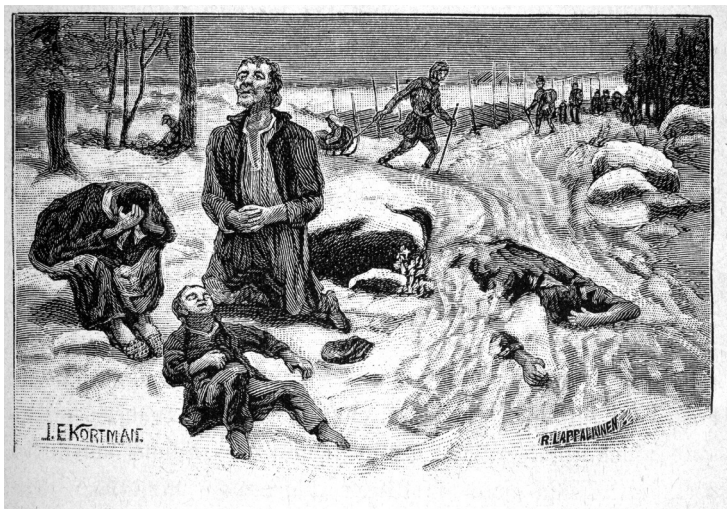
Sedan slutet av 1500-talet finns det rätt så pålitliga uppgifter om missväxtår i vårt land. Sådana år återkom med plågsam regelbundenhet.

En av de värsta hungerkatastroferna i historisk tid inträffade år 1601, och kallas ”Det stora halmåret”. Året var det kallaste på 600 år i hela Europa.

Hungerkatastrofen 1695-1697 var sannolikt den svåraste någonsin i Finland, en tredjedel av befolkningen dog pga svält och sjukdomar. Dessa år kallas ”De stora dödsåren”.

På 1700-talet uppskattade man att under ett decennium inträffade två typiska svåra missväxtår, och under tre år var skörden knapp.

Enligt Pörtom historia var svåra missväxtår bl.a. 1574, 1588, 1504, 1608, 1620, 1633, 1657, 1669, 1672, 1675, 1696, 1731,

En konstnärs vision om den svåra hungersnöden. Bilden publicerad i "Kansanvalistusseuran kalenteri" år 1898.

1780, 1787, 1796, 1797, 1800, 1812, 1832, 1849, 1851, 1852, 1867, 1881, 1898, 1902, 1923, 1940 och 1941. År 1620 hade kyrkoherden i Närpes gjort en anteckning i tiondelängden om Pörtom, Övermark, Östermark och Yttermark: "Är alltsammans bårttfrusitt både rogh och korn, Haffra och Hödh." Missvexten 1731 intygades av länsman Elias Bäck vid höstinget i Malax: "En stor del av sädesväxten befunnits av långsam väta och den därpå följda nattfrost så fördärvat, att det ingen den ringaste frukt eller förtjänt att tröskas. Av det mera har så ringa säd fallit, att det ganska litet över utsädet stigit. I Pörtom över allt så svag och fördärvad, att däribland ingen del sprickande eller till utsäde tjänlig finnes. Här allmänt bekant är, att Pörtombys åker består av mycket svag jordmån, vars växt av varjehanda oväder snart skadas."

Hungeråren 1866-1868 anses vara den sista hungerkatastrofen i ett demokratiskt europeiskt land under fredstid. Närmare 10% av

Också Sverige drabbades av hungersnöden. Denna bild i tidningen Fäderneslandet 1867 visar en döende mamma, pojken tuggar på en sko och pappan täljer bark utanför fönstret.

befolkningen dog då i hunger och sjukdomar orsakade av svält. Men också senare har finländare drabbats av svält, t.ex. i fånglägren efter 1918 års krig. Och i Europa har stora svältkatastrofer förkommit senare, t.ex. i Ukraina på 1930-talet och under belägringen av Leningrad under andra världskriget. Och tyvärr är hungerkatastrofer inte något som enbart hör historien till, också i vår tid drabbas fattiga länder av hungersnöd.

1850-1865

År 1856 drabbades Finland av en svår missväxt och under 60-talet följde missväxtåren på varandra. År 1862 drabbades landets norra delar av missväxt. Skörden i Uleåborgs län var då mindre än hälften av den normala. Tiggare från norra Finland sökte sig söderut, och fick där mat eftersom skörden där hade varit bra.

Ett nytt svårt missväxtår inträffade 1865. En frostnatt den 23 augusti förstörde spanmålsskörden på stora områden. Hungern orsakade epidemier med överdödlighet som följde.

1866

Den 2.1.1866 publicerades ett brev i Helsingfors dagblad. Brevet beskrev situationen i Kuopio, men man kan säga att brevet nästan var profetiskt eftersom där beskrivs vad som komma skall:

”Jag skall nu gå att nämna några ord om det gräsliga eländet som med säkerhet står att vänta under detta snart ingående år.

I mannaminne har ej skörden i alla afseenden så slagit fel som under sednaste år; ty både höbärgningen blef klen och rågskörden på de flesta ortver gaf knappast utsädet tillbaka, hvilket åter nästan alltsammans användes till utsäde åter; kornet, ehuru till vexten lofvande, gaf en ytterst svag afkastning eller knappast fjerde kornet, af hwilket en stor del frostskadadt. Då man nu betänker de stora såväl krono som privata skulder, hvilka, till en del åtminstone, måste betalas eller rättare utsökas, finner man hur mycket blir kvar för

Barkbrödskonsumtionen på 1830-talet

Område där en del av befolkningen
ät barkbröd även under normala år

Områden där befolkningens flertal
ät barkbröd även under normala år

*Karta över områden där man också "normala" år delvis fick
stilla hungern med barkbröd Källa: W. von Koskull: Finlands
historia för gymnasiet. Helsingfors 1965. Public domain.*

allmogen att lefva utaf. Från fullt tillförlitlig källa har jag hört, att t. ex. exekutorn i Liebelifz, för att inom laglig tid få allt undan, måste verksträlla sjuttio, säger 70, förrättningar om dagen! Råghalm finnes nästan alldeles icke och på denna är allmogens kreaturs utfodring under vintern förnämligast beräknad; derföre nödgas de slagta undan större delen af sina kreatur, så att köttet gått ner ända till 35 p. skålp.

Den enda penningekälla allmogen ännu haft, har varit att sälja hö, och dedtta har hitsläpats ända från Lapinlax eller på 7 å 8 mils avstånd, men kommer säkert ännu att falla i pris. Men snart tar

denna inkomstkälla äfven slut, penningarna gå till brödföda och så skola ännu alla utskylderna betalas; hwarmed de arma människorna sedan skola lefva vete Gud. Drick mindre kaffe! utropar statsmannen; köpmannen klaga däremot öfver nästan ingen åtgång på denna vara, ehuru härifrån köpes både till Wiitasaari, Saarijärvi samt södra Uleåborgs län, och t. ex. i Tuusniemi församling ha på allmän sockenstämma beslutita totalt inskränka konsumtionen af denna elixir. Under föregående dåliga år har skogsafverkningen lemnat hundrade tusental rubel till denna landsort, men nu tvinga de dåliga konjunkturerna sågägarene att alldeles minska tillverkningen och inga stockuppköp torde komma att ske. På det underhaltiga ryska skiljemyntet lider arbetaren och allmogen åter en förnyad förlust; ej nog dermed att de på de ryska rublar, de hade qvar, måste lida 18 % minskning af sitt ringa kapital; alla varor måste naturligtvis vara dyrare i dåligt ryskt mynt. Allt, allt har nu hopat sig för att göra allmogens och arbetarens ställning så bedröflig som möjligt.

Göres det då ej något för att förekomma eller lindra detta rysliga elände? Jag känner ännu nästan intet. Det heter: staten kan ej göra något, vänta ej någon hjälp af kronan. Kanske med detta höga förredöme den enskilda hjälpsamheten tänker på samma sätt. Faktiskt är emellertid, att hvarochen fasar i sitt inre, då han kommer att tänka på den stundande våren; men intet göres. Skall det så fortfara, kommer hjälpen kanske för sent. — Redan härjar typhus på sina ställen och decimerar befolkningen, stora karavaner tiggare vandra omkring, en mängd arbetsföra personer ha utvandrat, dragarena äro utmattade af svält m, m. Men hvad komma skall är förfärande att tanka på.

Om regeringen å sin sida ej föregår mrd godt exempel, torde något synnerligt af enskildta ej kunna hoppas. Hjälp, hjälp, ty aldrig har den varit mer af nöden!

Här i staden inrättas ett herberge för de hitströmmande, så de åtminstone under någon tid kunna få arbete och föda. Genom besparingar från 1862–63, då här fanns en likartad inrättning, iståndsat

genom frivilliga bidrag inom staden, der 17.000 dagportioner utdelades, kunna vi få anstalten i gång och hoppas kunna underhålla den så länge behovet kräver.

Ja, tillståndet här blir förskräckligt, men alla synas lugna: kanske man tycker att det gagnar till intet att klaga!

Em.”

Sommaren var så regnig att det på många håll inte gick att så. Åkrarna var översvämmade och höskörden blev förstörd i hela landet. Potatis och rotfrukter ruttnade i marken. Hemska hagelskurar inträffade här och där, vilket krossade fönster och förstörde säden. Höstsåendet blev försenat på grund av regnandet.

I Juni 1866 skriver Z Topelius i sina dagboksanteckningar (publicerade 2004 i boken ”Finlands krönika” om väderleken våren och sommaren detta år: ”Våren kom senare än man förmodat och var ganska kylig intill midsommar, då stark värme inträffade, vilken dock i början af Juli åter slog om i kyligare väderlek med nordlig passad. Den derpå följande sommaren blef ombytlig och i Augusti öfver hela södra och större delen af västra Finland så regnig, att den öfverträffade deri 1864. Floder och sjöar uppsvällde, bortförde höet, fördref boskapen från beteshagarna och tvang resande att på landsvägarna stundom begagna båt.”

Ock sedan kom vintern tidigt innan allt skördearbete blivit klart. En del av skörden gick förlorad, värst i Åbo, Tavastehus och Vasa län. Det blev en ovanligt lång, hård och kall vinter med rikligt snö.

Redan 1866 drabbades landet av flera smittosamma sjukdomar, Z Topelius skriver i sina dagboksanteckningar i juli 1866 (publicerade i boken ”Finlands krönika): ”Alltifrån årets början utbredde sig genom tiggare öfver större delen af landet en härjande nervfeber, som borttryckte mest personer i medelåldern. Fattigherbergena i Wiborg, Hfors m.fl. orter förvandlades deraf till lazarett, der far-soten mest uppträdde som febris recurrens, eller samma sjukdom, som förliden vinter rasade i Pbg. Läkare och sjukvårderskor föllo mångenstädes offer därför, ty den var i hög grad smittosam. Bland

”Till gratis understöd har socknen wisserligen erhållit några mjölmattor, men hwad förslår detta i en församling, der alla äro utan, der rent rågbröd länge warit en okänd lyx, ja, der tillochmed bröd, bestående af hälften råg och hälften halm, hör till sällsynta läckerheter.

Intet herberge, intet lazarett finnes. Den sjuke, den med döden kämpande lemnas ofta utan vård, eller skjutsas omenskligt, på en skakande kärra från gård till gård, utan att erhålla en bit bröd eller en dryck mjölk — ty sådant finnes ej. Ingen, som ej sjelf skådat dessa bleka, raglande gestalter, dessa wålnader i människogestalt, kan ana de hjertslitande scener man här dagligen nödgas bewittna.”

9 789528 067603 3